

СЕКЦІЯ 19. ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ І НАЗЕМНИХ ЕКОСИСТЕМ

УДК: 504.453

ЕКОСИСТЕМИ МАЛИХ РІЧОК: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОХОРОНА

О. М. Климчик

Житомирський національний агроекологічний університет, вул.
Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна

Малі річки, у зв'язку з їх великою кількістю, представляють собою один з найважливіших елементів географічного середовища і відіграють значну роль у природі. Більшість малих річок – це самі верхні ланки великих річкових систем, які є областями формування ресурсів поверхневих вод, тому вони в значній мірі визначають своєрідність складу води і водних біоценозів, особливості гідро-логічного та біологічного режиму середніх і великих річок, які живляться їх водами.

Залежно від площі водозбірного басейну усі річки поділяють на такі категорії: великі, середні, малі. З прийнятими згідно Водного кодексу України (ВКУ) критеріями, до 2 категорії малих річок відносять водотоки, які мають площу водозабору не більше 2000 км за умови, що річка розташована в одній фізико-географічній зоні [1].

Відомо, що малі річки формують водні ресурси, гідрохімічний режим та якість води у середніх і великих ріках, створюють природні ландшафти великих територій. Існує і зворотній зв'язок – функціонування басейнів малих річок визначається станом регіональних ландшафтних комплексів. Малі річки містять значні запаси води, мають величезний біофонд цінних тварин і рослин, а також є своєрідними колекторами поверхневого стоку, тобто об'єктами, де завдяки значній самоочисній здатності відбувається очищення від різноманітних забруднень, що потрапляють до них з водозбірної території.

Малі річки містять у собі значні запаси прісних вод України і відіграють вирішальну роль в економіці як держави взагалі, так і проживаючого в їх басейнах населення. Так, водою малих річок, які становлять близько 99 % річкової мережі басейнів великих, забезпечується понад 20 % усіх народногос-подарських потреб України. Основним споживачем води в їх басейнах є сільське господарство – на його частку припадає до 70 % загального обсягу використання річкової води [2].

Всебічне використання річок, їх зарегулювання, відбір вод на полив та господарсько-побутові потреби, а також перетворення річок на колектори стічних вод порушили їх природний стан, призвели до деградації річкових екосистем. Надміру інтенсивне використання в народному господарстві як самих річок, так і їхніх водозборів, призводить до порушення їх природного гідрохімічного та гідробіологічного режиму, зменшення водності і глибини, річки замулюються і заростають, збільшується їх евтрофікація внаслідок накопичення біогенних речовин. Річки стали забрудненими, спрямленими, мілководними, з поганою якістю води, з бідним рослинним і тваринним світом. Наразі відмічено повсюдне забруднення води і донних відкладень річок господарсько-побутовими стоками, які містять значну кількість важких металів, органічних біогенних елементів тощо.

Тому з посиленням господарського навантаження на довкілля і водозбірні площі річок особливу увагу слід приділяти саме малим річкам, оскільки вони мають ряд особливостей, які необхідно враховувати при розробці заходів щодо їх раціонального використання та охорони.

Перша з них – яскраво виражена залежність водності, гідрологічного режиму і якості води малих річок від стану поверхні водозбору, значення якого у ряді випадків буває важливішим, ніж кліматичні та погодні фактори.

Друга важлива особливість – це та, що малі річки є початковою ланкою річкової мережі і всі зміни у їхньому режимі позначаються на всьому гідро-графічному ланцюгу. Оцінюючи сучасний чи очікуваний стан малих річок, необхідно враховувати такі їх особливості [3]:

- малі річки є основним джерелом живлення великих рік, тому збереження їх має найважливіше значення для захисту водних ресурсів від виснаження;
- на водозборах малих річок розміщується значна кількість населення, промислових об'єктів, сільськогосподарських земель, що визначає велике народногосподарське значення цієї категорії річок;
- внаслідок малої величини ці річки дуже чутливі до певних видів господарської діяльності, що особливо гостро позначається на їх водному режимі.

В умовах постійного збільшення обсягів використання водних ресурсів при дуже обмежених їх запасах і нерівномірному розподілі по території слід впроваджувати європейські моделі управління і охорони природних ресурсів, які окреслюють шляхи досягнення безпечного екологічного стану річкових систем [4]. Необхідна науково обґрунтована система ведення водного господарства, яка забезпечувала б оптимальний розподіл водних ресурсів за природно-географічними зонами, економічними районами і галузями народного господарства, відтворення, охорону і комплексне використання води як в Україні загалом, так і в окремих її адміністративно-територіальних одиницях. Велике значення для охорони малих річок має боротьба з водною ерозією та замуленням, охорона прируслових джерел, створення водо-охоронних зон, систематичне очищення русел, збереження болотних масивів у долинах річок, повна відмова від їх осушення, будівництво гребель, ставків та невеликих водосховищ, які б регулювали стік.

Основним законодавчим актом, що регламентує використання, охорону вод, державне управління і контроль у галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, є Водний кодекс України. Згідно зі статтею 80 ВКУ, з метою охорони водності малих річок забороняється [1]:

- змінювати рельєф басейну річки;
- руйнувати русла пересихаючих річок, струмків та водотоків;
- випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекидати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків;
- зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;
- розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації;
- проводити осушувальні і меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок;
- надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва;
- здійснювати інші роботи, що можуть негативно вплинути чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Водокористувачі та землекористувачі, землі яких знаходяться в басейні річки, зокрема малої, повинні забезпечувати здійснення комплексних заходів щодо збереження водності річок та їх охорони від забруднення і засмічення.

Для попередження забруднення річки, знищення рослин і тварин, що оселяються на її берегах, а також для створення сприятливих умов її існування, з обох берегів річища від витоків до гирла на території долини встановлюються прибережні захисні смуги. Ці ділянки є природоохоронними територіями, господарська діяльність на яких має певні обмеження і регулюється Водним кодексом України.

Малі річки особливо чутливі до господарської діяльності: інтенсивного відбору поверхневих і підземних вод, осушення на водозборі, які вилучають з річок значну кількість води, що істотно позначається на водному режимі територій, зменшенні підземного живлення річок аж до повного зникнення річкового стоку особливо в меженні періоди. Проблема раціонального використання та охорони малих річок повинна вирішуватись комплексно, системно, з урахуванням взаємовпливу усіх факторів, процесів та компонентів географічної мережі, а також впливу господарської та іншої діяльності з боку людини, оскільки одні ресурси малих річок мають істотне значення для підтримки екологічної рівноваги у регіоні їх розташування.

Література

1. Водний кодекс України : URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр (дата звернення 20.04.2019).

2. Чернобай С. В. Особливості використання малих річок та їх охорони / С. В. Чернобай, О. М. Климчик // Зб. наук. праць IV наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми збалансованого природокористування». – Кам'янець-Подільський: Вид-во «ПДАТУ», 2009. – 240 с. – С. 79-81. 3. Яцик А. В. Малі річки України: Довідник / А. В. Яцик, Л. Б. Бишовець, Є. О. Богатов та ін. / за ред. А. В. Яцика. – К.: Урожай, 1991. – 294 с.

4. Якість води та управління водними ресурсами : короткий опис Директив ЄС та графіку їх реалізації. – К. : Європейський Союз, 2014 : URL : http://buvrtyasa.gov.ua/newsite/download/Water_brochure.pdf (дата звернення 20.04.2019).